

АУҒАНСТАНДАҒЫ ГУМАНИТАРЛЫҚ DAҒДАРЫСТЫҢ СЕБЕПТЕРІ

2021 жылдың тамызында Талибан Ауғанстанды бақылауға алғаннан бері елде XXI ғасырдағы ең ауыр гуманитарлық дағдарыс пайда болды. БҰҰ Бас хатшысының арнайы өкілі және үйлестірушісінің орынбасары доктор Рамиз Алакбаровтың соңғы мәлімдемесіне сәйкес, ауыр аштықтан зардап шегетін адам саны 2021 жылдың шілдесіндегі 14 миллионнан 2022 жылдың наурызында 23 миллионға дейін жетіп, Ауғанстан дүние жүзінде азық-түлік қауіпсіздігі ең көп ауыр елге айналды. Ауғанстан халқының 95%-ға жуығы әртүрлі санаттағы дұрыс тамақтанбаудан зардап шегетіндіктен, шұғыл немесе созылмалы денсаулық мәселелеріне дүп келіп отыр. 8,7 миллион ауған, оның ішінде 3,5 миллион бала азық-түлік қауіпсіздігінің төтенше деңгейіне тап болды. Қауыншылық пен мемлекеттік қызмет көрсету мүмкіндіктерінің азаюы жағдайды қиындата түсті.

Ауғанстандағы осындай ауыр гуманитарлық апатқа әкелген себептердің бірі елден НАТО әскері шығарылғаннан кейін мемлекеттік қызметтің күйреуі болды. Соңғы екі онжылдықта Ауғанстан көптеген маңызды мемлекеттік қызметтер, соның ішінде қоғамдық денсаулықты сақтау негізінен шетелдік қаржыландыруға тәуелді болды. Мысалы, АҚШ қолдаған бұрынғы үкімет өзінің мемлекеттік шығындарының шамамен 75%-ын шетелдік қаражатқа сүйенді және мемлекеттік бюджеттің 80%-ы АҚШ пен басқа донорлардың аударымынан құралды. Бұл қаражат 2021 жылдың тамызында тәліптер Ауғанстанды басып алған кезде қысқарды. Сонымен қатар, президент Жо Байденнің әкімшілігі АҚШ-тың қаржы институттарындағы Ауғанстанның мемлекеттік резервтерін бұғаттау туралы шешім қабылдады. Талибанға қарсы санкциялардың салдарынан АҚШ-тағы Ауғанстанның шамамен 7 миллиард доллар резервіне тосқауыл қойылды. Біріккен ұлттар ұйымы мен әртүрлі көмек агенттіктерінің шоттарды бұғаттаудан шығару туралы бірқатар үндеуіне қарамастан, ол әлі де шегінген жоқ. Бұған қоса, Ауғанстанға гуманитарлық көмек көрсететін әлеуетті жеткізушілер АҚШ-тың

Талибан басқаратын Ауғанстанға сенімсіздігінен Ауғанстанға қаржылық аударымдарды жиі жасай алмайды. Активтерді жылжытатын қаржы институттары көбінесе Талибанға қарсы санкцияларға қатысты тәуекелдерге байланысты операцияларды жүргізуден бас тартады.

Екінші жағынан Талибан үкіметінің халықаралық сенімге ие болу мен өз билігін заңдастыру үшін оңды қадамдар жасамағаны байқалады. Билікке келгеннен бері Талибан шенеуніктері бұрынғы үкімет шенеуніктерін өлім жазасына кесіп, белсенділер мен журналистерді албаты қамауға алып, әйелдердің құқықтарын жаппай бұзуға жол берді. Халықаралық қысымға қарамастан, Ауғанстан билігі өз міндеттемелерін орындамай, адам құқықтарын жүйелі түрде өрескел бұзуды жалғастырып отыр. Мысалы, Талибан 2021 жылдың тамызында Ауғанстанды басып алғаннан кейін қыздардың орта білім алуына іс жүзінде тыйым салды. Кейбір аймақтарда қоғамдастықтың қатты қысымына байланысты орта мектептер қыздар үшін қайта ашылғанымен, 2022 жылдың наурызында Талибан барлық қыздар орта мектептері мен алтыншы сыныптан жоғары қыздары бар мектептер келесі ескертуге дейін жабық күйінде қалады деп жариялады. Талибан билікке келгеннен кейін көп ұзамай Әйелдер істері министрлігін таратып, әйелдерді жұмыс істеу құқығынан айырды. Елдегі Талибан билігінің басынан бері ауғандықтарға қарсы адам құқықтарының түбегейлі бұзылуы мен қиянатының айтарлықтай жүйелі түрде артуы алаңдатарлық факт. Өкінішке орай, бұл динамиканың одан әрі жалғасуы Талибан мен Батыс әлемі арасында кем дегенде қандай да бір келісім мен консенсусқа азырақ орын қалдырады. Бұл арада Талибан үкіметінің өткір гуманитарлық мәселелерді шешу үшін ресурстар іздеуге құлықсыздығын байқауға болады. Мысалы, 2001 жылдан бері АҚШ Ауғанстанға шамамен 88 миллиард долларға әскери көмек көрсетті. 88 миллиард доллардың үштен екісі материалдық емес шығындар болса, үштен біріне жуығы 600 мың атыс қаруы мен оқ-

дәріні қоса алғанда, нақты шығындарға жұмсалды. 2017-2019 жылдар аралығында АҚШ ауған әскери күштеріне 7000 пулемет пен 20000-нан астам граната берді. Бір ғана Ауғанстан 2019 жылдан 2021 жылға дейін 18 миллионнан астам оқ-дәрі алды. Құрал-жабдықтардың, ұшақтардың, көліктердің және қару-жарақтың көпшілігі АҚШ пен оның НАТО-дағы одақтастары Ауғанстаннан шыққанға дейін жойылған немесе шығарылғанымен, тәліптер қалғанының бәрін бар ынтамен басып алды. Барлық әскери техника мен қару-жарақтың нарықтық құны жүздеген миллион, тіпті миллиардтаған долларға бағаланады. Алайда Талибан елдегі гуманитарлық апатпен күресу үшін қалған қару-жарақтарды қаржылық немесе басқа ресурстарға айналдыруға ешқандай елеулі әрекет жасамаған сияқты. Бұл факт тәліптердің артық әскери техниканы сату арқылы қосымша табыс тауып, оны басқа мақсаттарға жұмсай алатынын көрсетеді. Бұған қоса, Кабулдағы штаб-пәтердегі бақылаудың әлсіздігі және орталық басшылық пен оның айналасындағы әскери қолбасшылар арасындағы ықтимал бөліну әскери техниканың контрабандасына әкеліп соғуы мүмкін, бұл аймақ қауіпсіздігіне қауіп төндіреді.

Жалпы, Талибан тұсындағы Ауғанстан мен Батыс елдерінің ортақ тіл табысу мүмкіндігі бірте-бірте азайып келеді деуге болады. Биліктің алғашқы сегіз айында Талибан үкіметі өткір гуманитарлық дағдарысқа немқұрайлық танытып, әкімшілік басымдықтары АҚШ мен басқа Батыс елдері қойған негізгі талаптарға сәйкес келмейтінін көрсетті. Сондықтан Талибанның Батыс әлемі мен әлемдік қауымдастықтың сенімі мен қабылдауынан айырылуы олардың жақын тарихындағы ең ауыр гуманитарлық дағдарыстан зардап шеккен ауғандықтарға гуманитарлық көмек жеткізу мүмкіндіктерін азайтады. Осы тұрғыда көршілес Орталық Азия елдері Ауғанстанға гуманитарлық көмекті тікелей тасымалдау кеңістігі ретінде барған сайын маңызды рөл атқаратын болады. Сонымен бірге Ауғанстандағы гуманитарлық дағдарыстың күшеюі де аймақтық қауіпсіздікке қауіп төндіретін фактор болып отыр.

Жазушы: Қанат Маханов,

Еуразия ғылыми-зерттеу институты, Қазақстан

Саясат, сыртқы қатынастар және қауіпсіздік

- Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың төрағалығымен Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар енгізу мәселелері жөніндегі кеңес өтті. Жұмыс тобы жетекші заңгерлер, Адам құқықтары жөніндегі уәкіл, Парламент өкілдері және мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғалары әзірлеген қажетті түзетулерді дайындады. Президент қоғамды байыпты саяси қайта құру бойынша ұсынылған барлық бастамаларды Конституцияға енгізілетін өзгерістер мен толықтырулар жобасына енгізудің маңыздылығын атап өтті. Президент Тоқаев аталған үлгіні Екінші республика деп белгіледі (Kazinform, 22.04.2022).
- Брюссель Украинаға басып кіргені үшін Ресейге қарсы алтыншы санкциялар пакетінің жоспарын әзірлеп жатыр. Жаңа пакет ресейлік мұнай импортына ішінара тыйым салып, Ресейді SWIFT халықаралық төлем жүйесінен шығару арқылы тіпті де көп ресейлік банкті нысанаға алуы мүмкін. Алдыңғы бес пакетте Еуропалық Одақ Мәскеуге экономикалық қысымды күшейту үшін көмірге тыйым салуды қолдап, кейбір ресейлік банкілерді SWIFT жүйесінен шығарды (Politico.eu, 22.04.2022).
- Қырғызстан Сыртқы істер министрі Руслан Қазақбаев Түркияның Қырғыз Республикасындағы Төтенше және өкілетті елшісі Ахмет Садик Доғанды қабылдады. Тараптар Қырғыз-түрік стратегиялық ынтымақтастығының қазіргі жағдайын талқылап, барлық деңгейдегі қырғыз-түрік саяси диалогының қазіргі жоғары деңгейін атап өтті. Сондай-ақ, тараптар Қырғызстан тарапының Түркі мемлекеттері ұйымы мен Түркітілдес елдердің Парламенттік ассамблеясы (ТүркПА) аясындағы ынтымақтастықты дамытудағы жүргізіп жатқан жұмыстарының маңыздылығын атап өтті (Kabag, 19.04.2022).
- Қырғызстан президенті Садыр Жапаров Әзербайжанға ресми сапары аясында Әзербайжан президенті Ильхам Әлиевпен кездесті. Президенттер 20 сәуірде Мемлекетаралық кеңес құру туралы өзара түсіністік туралы меморандумға қол қойды. Құжатқа сәйкес, екі ел саяси және экономикалық салалардағы жан-жақты ынтымақтастықты нығайту мақсатында серіктестіктерді сапалы жаңа деңгейге шығару мақсатында екіжақты ынтымақтастықты одан әрі тереңдетеді және кеңейтеді (Kabag, 20.04.2022).
- 22 сәуірде Ресей мен Орталық Азия елдері сыртқы істер министрлерінің бейнеконференция форматында 5-ші «Орталық Азия – Ресей» кездесуін өткізді. Кездесудің күн тәртібі тараптардың көпжақты ынтымақтастығы, соның ішінде Орталық Азиядағы тұрақтылықты сақтау тетіктері, лаңкестік және экстремистік қауіптермен күресу, жеделдетілген экономикалық өсуді және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері болды. Қатысушы елдердің өкілдері екіжақты және көпжақты ынтымақтастықтың ағымдағы жағдайы және осы ынтымақтастықты кеңейту туралы пікір алмасты (UzReport, 23.04.2022).
- Жапония мен АҚШ осы күзде Хоккайдода «Resolute Dragon» әскери жаттығуларын өткізуге келісті. Екі аптаға созылатын оқу-жаттығуларға Жапонияның Құрлықтағы қорғаныс күштері мен АҚШ теңіз жаяу әскерін қоса алғанда, 4000-нан астам қызметкер қатысады деп күтілуде. Оқу-жаттығулардың мақсаттарының бірі - АҚШ теңіз жаяу әскерлерінің экспедициялық алға базасының қарсылас қатеріне жақын-дауды талап ететін операцияларымен үйлестіруді күшейту (Asia.nikkei.com, 24.04.2022).

Экономика, қаржы және энергия

- Қазақстан 2021 жылы жаңартылатын энергия нысандары арқылы төрт миллиард киловатт-сағаттан астам электр энергиясын өндірді. Шамамен 1,8 миллиард кВт энергия желден және 1,6 миллиард кВт күн энергиясынан алынады. 2022 жылы 10 стансаның іске қосылуына байланысты шығыс көрсеткіштері әлдеқайда жоғары болады. 2023 жылы жаңартылатын энергия көздерін өндіретін тағы 11 зауыт іске қосылады. Қазақстан 2025 жылға қарай жалпы энергия жүйесіндегі жаңартылатын энергияның үлесін 6 пайызға жеткізуді жоспарлап отыр (Qazaq TV, 22.04.2022).
- Қытай Қазақстан, Каспий және Қара теңіз арқылы Германияға жаңа теміржол бағытын іске қосты. Пойыз Әзірбайжан, Румыния, Венгрия, Словакия және Чехия арқылы да өтеді. Транзиттік бағыттың жалпы ұзындығы 11 мың шақырымнан астам, сондай-ақ белгіленген қашықтық 20 күнде өтеді. Жаңа бағыт қазақстандық тасымалдаушылар үшін жаңа көліктік және нарықтық мүмкіндіктер ашады. Спорттық құрал-жабдықтар, киім-кешек және төсек-орын жабдықтары бар алғашқы пойыз Сянь халықаралық портынан аттанды (Qazaq TV, 22.04.2022).
- Өзбекстан Энергетика министрлігінің мәліметінше, 2022 жылдың алғашқы үш айында елдің үш облысында жалпы қуаты 1,1 мың МВт болатын 5 жаңа жылу электр станциясы толығымен іске қосылды. Aksa Energy, Odas Energy SA және Cengiz Energy сияқты түрік компаниялары құны 705 миллион доллар болатын бұл жобаларды жүзеге асыруда. Бұл 5 электр станциясы жылына 9,4 миллиард кВт/сағ электр энергиясын өндіреді (UzReport, 22.04.2022).
- Түрікменстан БҰҰ-ның Шетелдік арбитраж шешімдерін тану және орындау туралы конвенциясына қосылу туралы заң қабылдады. Конвенцияға қатысу Түрікменстанның шетелдік инвесторлар үшін тартымдылығын арттырады. Түрікменстан сондай-ақ Халықаралық ислам сауда-экономикалық қаржыландыру корпорациясын құру туралы келісімді, БҰҰ-ның тауарларды халықаралық сату келісім-шарттары туралы конвенциясын және оның Азия-Тынық мұхиты аймағында трансшекаралық қағазсыз сауда рәсімдерін жеңілдету туралы негіздемілік келісімге қосылуын ратификациялады (Orient, 19.04.2022).
- Тәжікстан Индустрия және жаңа технологиялар министрі Шарапи Кабир Сауд Арабиясының Өнеркәсіп және минералдық ресурстар министрі Бандар Алхорайефпен онлайн кездесу өткізді. Тараптар екіжақты тауар айналымын арттыру үшін логистикалық орталық құру мүмкіндігін қарастырды. Кабир Тәжікстанның тау-кен өнеркәсібі, тоқыма өнеркәсібі, азық-түлік және фармацевтикалық өнімдерді өндіруге әлеуеті жоғары екенін хабарлады. Айта кетейік, өткен жылы екі ел арасындағы тауар айналымы 350 мың долларға жеткен (Asya-Plus, 19.04.2022).
- Әзірбайжан мен Ресей азық-түлік қауіпсіздігі мәселелері бойынша екіжақты ынтымақтастықты нығайтуды жоспарлап отыр. Жақында Әзірбайжанның Азық-түлік қауіпсіздігі агенттігі мен Ресейдің ветеринарлық және фитосанитарлық бақылау жөніндегі федералдық қызметі кездесу өткізіп, онда жануарлар арасында аурудан таза аймақтар құру, олардың диагностикасын ұйымдастыру және ветеринарлық бақылау мәселелері бойынша кеңесуге келісті. 2022 жылдың наурыз айында Ресейдің ауыл шаруашылығын бақылаушы Россельхознадзор Әзірбайжаннан қызанақ әкелуге салынған тыйымды толығымен алып тастады. Әзірбайжан Ресейге жаңа піскен және салқындалатын қызанақ жеткізуде бірінші орында тұр (AzerNews, 20.04.2022).

Қоғам және мәдениет

- Түркияның Апат және Төтенше жағдайларды басқару төрағалығының (AFAD) хабарлауынша, Түркия Украинадағы Қырым татарларына тағы екі жүк көлігімен гуманитарлық көмек жіберген. Көмек Украинаның батысындағы Львов қаласына жіберілді. Түркия AFAD координациясымен Украина халқына барлығы 82 жүк көлігі гуманитарлық көмек пен жылжымалы азық-түлік жүк көлігін жіберді (Anadolu Ajansı, 21.04.2022).
- Қазақстан Парламент Сенаты Қазақстан үкіметі мен Түркі академиясы арасындағы келісімді мақұлдады. Аталған келісім Академияның Қазақстан аумағында жұмыс істеуіне қатысты барлық мәселелерді реттейді. Келісім күшіне енгеннен кейін отандық және шетелдік қызметкерлер Сыртқы істер министрлігінен ресми аккредитациядан өтуі керек. Қазақстан Академияның барлық шығындарының 44,5 пайызын өтейді. Түркия ТҮРКСОЙ-да, Әзірбайжан ТүркПА-да дәл осындай шығынды өтейді (Kz.kursiv.media, 21.04.2022).
- Тәжікстан Президентінің статистикалық агенттігінің мәліметі бойынша, 2022 жылдың бірінші тоқсанында Тәжікстанға гуманитарлық көмек ретінде 52 миллион доллар келген. Бұл өткен жылдың қаңтар-наурыз айларында Тәжікстанға көрсетілген гуманитарлық көмектен төрт есе көп. Көмек құны бойынша донор елдердің ішінде жалпы шығынның 7,2 пайызы Жапония, 4,8 пайызы Үндістан, 2,7 пайызы Өзбекстан, 2,1 пайызы Ресей, 1,7 пайызы Дания және 1 пайызы Түркияға тиесілі. Қалған 36 елдің көмегі 1 пайыздан аз (ASIA-Plus, 18.04.2022).
- Қазақстанның Қызылорда облысының Арал ауданында ҚР Парламенті Сенаты мен Өзбекстан Жоғарғы Жиналысы Сенаты арасындағы ынтымақтастық комитетінің екінші отырысы өтті. Шараға Қазақстан Үкіметінің мүшелері мен халықаралық ұйымдардың өкілдері де қатысты. Кездесудің негізгі мақсаты – Аралды қалпына келтіру және оның экожүйесін қорғау мәселелерін шешуде Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы ынтымақтастықты нығайту (Kz.undp.org, 22.04.2022).
- Қырғызстан Қаржы министрлігі мен Дүниежүзілік банк климатқа төзімді су қызметтері жобасын қолдау үшін жаңа қаржылық келісімге қол қойды. Жаңа жоба суды пайдаланатын көптеген секторлар бойынша тұрақты және инклюзивті түрде су қызметтерін көрсетуді жақсартады, сонымен бірге су ресурстарын кешенді басқаруға ықпал етеді. Жобаның тікелей бенефициарлары – елдің Баткен, Ыстықкөл, Жалал-Абад және Ош облыстарындағы ауылдық және қалалық қауымдастықтардағы фермерлер, аз қамтылған үй шаруашылықтары, әйелдер мен жастардан тұратын шамамен 110 000 адам (Worldbank.org, 19.04.2022).
- Ташкенттегі Өзбекстан бейнелеу өнері галереясының залында «Менің Отаным – Қарақалпақстан» көрмесінің ашылуы болды. Көрмеде Қарақалпақстан суретшілерінің бірнеше буынының туындылары, оның ішінде 1950 жылдардың ортасынан бастап Қарақалпақстаннан келген 58 суретшінің 240 туындысы қойылды. «Менің Отаным – Қарақалпақстан» көрмесі өзбек өнерінің жан-жақтылығын көрсетуді мақсат етті (UzDaily, 21.04.2021).